

ნ. ი. დანილევსკი

კულტურულ-ისტორიული
ტიპების შესახებ

თბილისი
2014

კულტურულ - ისტორიული ტიპები, მათი მოძრაობისა და განვითარების ზოგიერთი კანონი

თქვენს აზრობრივ ზღვათა
ტალღის მიღმა არის მიწა
მას დაპნათის სულ ახალი
უჩვეულო სილამაზის
აზრის ემპირეა
ხომიაკოვი

დავიწყებ პირდაპირ ზოგიერთი საერთო დასკვნის თუ ისტო-
რიული განვითარების კანონების თხრობით, რომელიც გამომდინა-
რებულ მოვლენათა დაჯგუფებიდან კულტურულ-ისტორიულ ტიპე-
ბის მიხედვით.

კანონი 1. ყოველი თემი თუ ხალხთა ერთობა, რომელსაც გააჩნია
ენა ან რამდენიმე მონათესავე ენა, - იმისათვის რათა მათი ნათესაური
კავშირი უშუალოდ იგრძნობოდეს ღრმა ფილოლოგიური წიაღსვლე-
ბის გარეშე, - შეადგენს თვითმყოფად კულტურულ-ისტორიულ ტიპს,
თუ მას თავისი გონითი მონაცემების შესაბამისად შესწევს ისტორი-
ული განვითარების უნარი და გამოსულია ჩვილობის ასაკიდან.

კანონი 2. იმისათვის რომ ცივილიზაციამ, რომელიც დამახასი-
ათებელია თვითმყოფადი კულტურულ-ისტორიული ტიპისთვის,
შეძლოს ჩასახვა და განვითარება, საჭიროა რომ ხალხები, რომლებიც
მიეკუთვნებიან, სარგებლობდნენ პოლიტიკური დამოუკიდებ-
ლობით.

კანონი 3. ერთი კულტურულ - ისტორიული ტიპის ცივილი-
ზაციის საწყისები არ გადაეცემა სხვა ტიპის ხალხებს. ყოველი ტიპის
ცივილიზაცია მათ დამოუკიდებლად გამოიმუშავებს წინამორბედი ან
ზემოქმედოვე ცივილიზაციების მეტ-ნაკლები ზემოქმედების შედე-
გად.

კანონი 4. ცივილიზაცია, რომელიც დამახასიათებელია ყოველი
კულტურულ-ისტორიული ტიპისთვის, მხოლოდ მაშინ აღწევს სი-

რულებს, მრავალფეროვნებას და სიმდიდრეს, როდესაც მასში შემა-
ვალი სხვადასხვაგვარი ეთნოგრაფიული ელემენტები არ არიან შთან-
თქმულნი ერთი პოლიტიკური მთლიანობით, სარგებლობენ დამო-
უკიდებლობით, შეადგენენ ფედერაციას, ან სახელმწიფოთა პოლიტი-
კურ სისტემებს.

კანონი 5. კულტურულ-ისტორიულ ტიპების განვითარება ყვე-
ლაზე მეტად მოგვაცნებს იმ მრავალწლიან, ერთგვარი ნაყოფის
მქონე მცენარეებს, რომელთა ზრდის პერიოდი ძალიან ხანგრძლივია,
მაგრამ ყვავილობის და ნაყოფიერების - მოკლე და სასიცოცხლო ძა-
ლების გამომფიტავი.

პირველი ორი დასკვნა არ საჭიროებს განსაკუთრებულ განმარ-
ტებას; მათში დაეჭვება შეუძლებელია. მართლაც, ათიოდე კულ-
ტურულ-ისტორიული ტიპიდან, რომელთა განვითარებაც შეადგენს
მსოფლიო ისტორიის შინაარსს, სამი მიეკუთვნება სემიტურ თემთა
ოჯახს, ან რასას, და ყოველ თემს, რომელიც მიეკუთვნება სამიდან
ერთ-ერთ სემიტური ჯგუფის ენას - ქალდ ეურს, ებრაულს და არა-
ბულს - გააჩნდა თავისი თვითმყოფადი ცივილიზაცია. ენათა არიული
ჯგუფი, როგორც ცნობილია, იყოფა შვიდ მირითად ლინგვისტურ
ოჯახად: სანსკრიტულ, ირანულ, ელინურ, ლათინურ, კელტურ, გერ-
მანულ და სლავურ. იმ თემებიდან, რომლებიც შეესატყვისებიან ამ
შვიდ ენათა ოჯახს, ხუთი - ინდური, სპარსული, ბერძნული, რომა-
ული, ანუ ძველიტალიური და გერმანული - წარმოადგენდნენ ან
წარმოადგენენ თვითმყოფად კულტურულ-ისტორიულ ტიპს, რომ-
ლებიც განვითარდნენ თვითმყოფად ცივილიზაციებად. თუმცა, ერთი
თემი - კელტური - არ წარმოადგენდა დამოუკიდებელ ტიპს, იგი
რომის ცივილიზაციის დანაწევრებულ ელემენტებთან და გერმანულ
წარმანათლებლურ თუ ფორმაციულ პრინციპთა ზეგავლენით შევიდა
ეთნოგრაფიული მასალის სახით გერმანულ - რომაულ კულტურულ -
ისტორიულ ტიპში. მაგრამ კელტებმა საზოგადოებრივი ცხოვრების
ადრეულ ეტაპზე დაკარგეს პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და
თუმცა, გალებს და ბრიტანელებს თვითმყოფადი განვითარების ყვე-
ლა მონაცემი გააჩნდათ, როგორც ეროვნული ხასიათის თვისებებში,
მაგრამ თვითმყოფად რელიგიურ და პოეტურ მსოფლმხედველობაში

და ასევე მათი ქვეყნების მომგებიანი ადგილმდებარეობის თვალსაზრისითაც. ყოველივე ეს ჩანასახშივე განადგურდა რომაელ დამპყრობელთა მიერ. არ არსებობს არცერთი ცივილიზაცია, რომელიც ჩასახულიყო და განვითარებულიყო პოლიტიკური დამოუკიდებლობის გარეშე, თუმცა, როდესაც იგი აღწევს განვითარების შესაბამის დონეს, გარკვეული დროის განმავლობაში დამოუკიდებლობის დაკარგვის შემდეგაც აგრძელებს არსებობას, როგორც ეს ჩანს ბერძნების მაგალითზე. ამ მოვლენას ისტორიაში არ გააჩნია გამონაკლისი. ის, რაც ხელს უშლის პირვენების განვითარებას მონობაში, ასევე ხელს უშლის ხალხებს, როდესაც ისინი პოლიტიკურ დამოკიდებულებაში აღმოჩნდებიან ხოლმე, რადგან ორივე შემთხვევაში, ინდივიდი, რომელსაც თავისი დამოუკიდებელი მიზნები გააჩნია, იქცევა მომსახურების იარაღად, სხვისი მიზნების მიღწევის საშუალებად. თუ ამგვარ ვითარებაში აღმოჩნდა პირვენება ან ხალხი თავისი განვითარების ადრეულ ეტაპზე, თუთი მყოფადობა განწირულია დასაღუპად. კელტები კულტურულ-ისტორიული მოძრაობის პირველი კანონიდან მოჩვენებით გამონაკლისს წარმოადგენენ მხოლოდ იმიტომ, რომ ამას მოითხოვს მეორე კანონი.

გარდა სემიტური და არიული ტომებისა, ორმა სხვა თვითმყოფადმა ტომმა, ქამიტურმა და ეგვიპტურმა, ასევე ჩინურმა, შეადგინეს თვითმყოფადი კულტურულ - ისტორიული ტიპი. ყველა დანარჩენ მეტ - ნაკლებად მნიშვნელოვან ტომებს არ შეუქმნიათ თვითმყოფადი ცივილიზაცია, ან იმიტომ, რომ კელტების მსგავსად შთანთქმულ იქნენ უცხო ტომების მიერ და დაქვემდებარენ სხვა კულტურულ - ისტორიულ ტიპს (როგორც, მაგალითად, ფინური ტომები) ან იმიტომ, რომ ცხოვრობდნენ რა კულტურის განვითარებისთვის არახელსაყრელ პირობებში, ვერ გამოვიდნენ ველურობის ან მომთაბარეობის მდგომარეობიდან (როგორც მთელი შავი რასა, როგორც მონღოლური და თურქული ტომები). ისინი დარჩნენ ეთნოგრაფიული მასალის დონეზე, ანუ სრულიად არ მონაწილეობდნენ ისტორიულ ცხოვრებაში ან წარმოადგენდნენ მხოლოდ დამანგრეველ მაღალს.

უფრო დაწვრილებით განხილვას და განმარტებას მოითხოვს კულტურულ - ისტორიული განვითარების მესამე კანონი. უძველეს

კულტურათა ისტორია - ეგვიპტის, ჩინეთის, ინდოეთის, ირანის, ასურეთის და ბაბილონის - ნაკლებად არის ცნობილი საიმისოდ, რომ შესაძლებლობა მოგვეცეს ჩვენი დებულების კრიტიკულად შეფასება ამ ცივილიზაციათა ისტორიის მაგალითებზე, თუმცა მათი ისტორიის შედეგები ადასტურებენ ჩვენი თეორიის სისწორეს. არ არსებობს მაგალითი იმისა, რომ რომელიმე არაეგვიპტური წარმოშობის ხალხს მიეღოს ეგვიპტური კულტურა; ინდური ცივილიზაცია იმ ხალხებით შემოიფარგლა, რომლებიც სანსკრიტული წარმოშობის ენებზე საუბრობენ. მართალია, ძველსემიტურ კულტურულ ტიპს მიეკუთვნებოდნენ ფინიკიელები და კართაგენელები, მაგრამ პირველნი ენათესავებოდნენ ბაბილონელებს, ხოლო მეორენი ფინიკიელთა კოლონიას წარმოადგენდნენ; კართაგენელთა ცივილიზაცია არ გადასცემია არც ნუმიდიელებს და არც აფრიკის სხვა აბორიგენ ხალხებს. ჩინური ცივილიზაცია გავრცელებულია ჩინელებსა და იაპონელებში, რომლებიც ჩინეთიდან არიან გადასახლებულნი. ებრაელებს არ გადაუციათ თავიანთი კულტურა იმ ხალხებისთვის, რომლებიც მათ გვერდით ან მათთან ერთად ცხოვრობდნენ.

რაც შეეხება საბერძნეთს, აქ ყველაფერი უფრო ნათელია. ცივილიზაციით ესოდენ მდიდარი საბერძნეთი, საკმაოდ სუსტი იყო პოლიტიკურად საიმისოდ, რომ სხვა ხალხებში ელინიზმის გავრცელებაზე ეზრუნა, სანამ მაკედონელებმა, ელინური წარმომავლობის ერმა, ან ელინიზირებულმა ადრეულ ეთნოგრაფიულ პერიოდში, არ შესძინეს თავიანთ ცივილიზაციას პოლიტიკური ძალა.

ელინიზმის წარმომადგენერმა ალექსანდრემ განიზრახა არა მარტო აღმოსავლეთის დაპყრობა, არამედ ბერძნული ცივილიზაციის გავრცობაც, რომელიც, თანამედროვე თეორიების თანახმად, ზოგადსაკაცობრიოდ ითვლებოდა ქრისტეს შობამდე მეოთხე საუკუნეში. ალექსანდრეს ამ მაღალი, ჰუმანური მიზნის გამო თითქოს პატიობენ კიდევ დაპყრობით ომებს და ისტორიაში ის კაცობრიობის გმირად არის წარმოდგენილი. რეალურად კი მისი ცივილიზატორული განზრახვები დაპყრობის გეგმებზე განუხორციელებელი აღმოჩნდა. მისი მონარქიის აღმოსავლეთ ნაწილში 70 თუ 80 წლის შესდეგ პართი-ელებისა და სკვითების ძალისხმევით აღდგენილ იქნა ირანის კულტურებისა და სკვითების ძალისხმევით აღდგენილ იქნა ირანის კულტურულ 32

ტურული ტიპი, რომელიც გაბატონდა ახალ პართიელ, ხოლო შემდგომ სასანიდთა სამეფოებში. დასავლეთის მხარეებში, ეფრატის აქეთა ნაპირას, როგორც ჩანს, უკეთ მოიკიდა ფეხი ბერძნულმა კულტურამ. სირიასა და მცირე აზიაში ბერძნული წარმომავლობის ხელმწიფენი მეფობდნენ; მეფის კარზე და დიდ ქალაქებში ბერძნული ადათ - წესები იყო მიღებული; ბერძენ არქიტექტორებს, მოქანდაკეებს, მეჩუქურთმეებს, ოქრომჭედლებს და ა. შ. გაეხსნათ სარბიელი და გაუჩნდათ თავიანთი ნაწარმის მომგებიანი რეალიზების საშუალება, როგორც ჩვენს დროში ფრანგ მოდისტებს რუსეთში. ყველაზე კარგად კი ევიპტები იყო საქმე. ალექსანდრიაში აშენდა ბიბლიოთეკები, მუზეუმი, აკადემიები, ყვაოდა ფილოსოფია და საბუნებისმეტყველო მეცნიერების დარგები. მაგრამ ვინ იყვნენ ფილოსოფოსები, მეცნიერები და რა ენაზე წერდნენ ისინი? ყველა ბერძნული წარმომავლობისა იყო და ბერძნულად წერდა. თავად ეგვიპტეს ამ საქმიანობიდან არც ზიანი და არც სიკეთე არ მიუღია. სწავლული ალექსანდრია ბერძნული კოლონია გახლდათ. პტოლემეები¹⁸ გულმოდგინედ მფარველობდნენ ბერძენ მეცნიერებს, უქმნიდნენ ყველა პირობას ნაყოფიერი მუშაობისათვის და ბერძნებიც სხვადასხვა მხრიდან აქ იყრიდნენ თავს. კარგი ხელშეწყობის წყალობით მათი საქმიანობა ნაყოფიერი აღმოჩნდა. ამგვარი დახმარების გარეშე საქმიანობა ვერ იქნებოდა ნაყოფიერი მით უფრო იმ ქალაქებში, რომლებიც პერიოდულად სამოქალაქო დაპირისპირების ქარცეცხლში ეხვეოდა; პტოლემეები უდავოდ პატივის ღირსნი არიან განმანათლებლობის ასეთი გულუხვი მხარდაჭერისათვის, რამაც დიდი სარგებელი მოუტანა მეცნიერებას, თუმცა ბერძნული ცივილიზაცია არ გადაეცა არც ეგვიპტეს და არც მთლიანად აღმოსავლეთს. ჩვენს დროშიც ინგლისელებმა მრავლად შექმნეს კალკუტაში სამეცნიერო ორგანიზაციები, მაგრამ ვერაფრით გადასცეს ინდოეთს ევროპული ცივილიზაცია. ცივილიზაციის

გადაცემა რომელიმე ხალხისათვის, როგორც ჩანს, ნიშნავს იმას, რომ აიძულო ეს ხალხი იმ დონეზე გაითავისოს ყველა კულტურული ელემენტი (რელიგიური, ყოფითი, სოციალური, პოლიტიკური, სამეცნიერო და მხატვრული), რომ მთლიანად განიმსჭვალოს ამ ელემენტებით და შეეძლოს მეტაკლებად მაინც გადამცემის სულისკვეთების შესაბამისად მოქმედება, იქცეს მის მეტოქედ და იმავდროულად ახალი მიმართულების მიმდევრად.

რა თქმა უნდა, ვერაფერი მსგავსი ვერ იქნა მიღწეული მაკედონელის მიერ დაწყებული აღმოსავლეთის ელინიზაციის პროცესში. არც დასავლეთში აღმოჩნდნენ ბერძნები წარმატებულნი. აღარაფერს ვამბობ ბერძნულ კულტურაზე სიცილიასა და სამხრეთ იტალიაში: პითაგორა და არქიმედე ისეთივე ბერძნები იყვნენ, როგორიც პლატონი და არისტოტელე, ასევე ფრანკლინი ისეთივე ინგლისელი იყო, როგორიც ლოკი და ნიუტონი¹⁹; მაგრამ რადგან ბერძნებმა ვერ შეძლეს თავიანთი ცივილიზაციის გადაცემა დაპყრობითი ომების გზით, ხომ არ დაასაჩუქრა განგებამ იმით, რომ მათ თავიანთ დამპყრობელ რომაელებს გადასცეს ცივილიზაცია? გარკვეული აზრით ასეც მოხდა, მიუხედავად რომაელი ლათინოფილების წინააღმდეგობისა. რა ნაყოფს მოიტანდა რომაული ცივილიზაცია, მას რომ თავისუფალი, თვითმყოფადი განვითარების საშუალება მისცემოდა, ამას ვერავინ იტყვის; მაგრამ კატონი მართალი იყო, მისი პარტია, რომელიც თვითმყოფად განვითარებას უჭირდა მხარს,²⁰ ერთადერთი ჭეშმარიტი პროგრესის მიმდევარი იყო. უცხო, ბერძნული ელემენტების მიღებამ ან მოწამლა, ან უნაყოფობა შესმინა ცხოვრების ყველა ის სფეროს, რომ-

¹⁹ აშშ-ის ერთ-ერთი „დამფუძნებელი მამა“ ბ. ფრანკლინი (1706–1790) თავდაპირველად საკითხს აყენებდა არა ჩრდილოამერიკული კოლონიების ინგლისებან გამოყოფაზე, არამედ ამერიკის სუვერენიტეტზე ბრიტანეთის იმპერიის ფარგლებში; თავისი ცხოვრების უმეტესი დროის განმავლობაში ამერიკელებს ინგლისელებს უწოდებდა, ინგლისის ქვეშევრდომებს.

²⁰ კატონი უფროისი - ცნობილი რომაელი მწერალი და პოლიტიკური მოღვაწე, ჩვენ წ. ა. II ს. გახდა რა ცენზორი, 184 წ. წამოაყენა „ახალი წესების“ წინააღმდეგ ბრძოლის ლოზუნგი, რომლებშიც ის გულისხმობდა ყოველივე არარომატულს, რომში გარედან შემოტანილს. კატონის პარტია მოითხოვდა „მამა - პაპათა“ ძველი ადათ - წესების აღდგენას.

¹⁸ პტოლემეები - ბერძნული დინასტია, რომელიც მართავდა ელინისტურ ეგვიპტეს ალექსანდრე მაკედონელის იმპერიის დაშლის შემდეგ ჩვენი წ. ა. 30 წლამდე, როდესაც დედოფალ კლეოპატრას თვითმკვლელობის შემდეგ ეგვიპტე მიერთებული იქნა რომს.

ლებშიც მათ შეაღწიეს, - არ მგონია, რომ ეს საკამათო იყოს; მხოლოდ იმაში, რაშიც რომაელები რომაელებად დარჩნენ, მათ დიადს მიაღწიეს. ყოფასა და ზნეობაში - ფუფუნება, დახვეწილობა, სიცოცხლით ტკბობის ჟინი, რაც ბერძნებთან შეზღუდული იყო ეს თეტიკური ბუნებით, ზომიერებით და ჰარმონიულობით, რომაელებთან გადაიზარდა გარყვნილებაში, რასაც, ბაბილონის გამოკლებით, ანალოგი არ მოექცება არც მანამდელ პერიოდში და არც შემდგომ. მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში რომაელებმა გამოავლინეს სრული უნაყოფობა. ის მცირედი, რაც ამ სფეროში გაკეთდა ალექსანდრის მიღმა, ბერძნების მიერვე იყო შექმნილი. ბერძნული გონის მჭვრეტელური, მეტაფიზიკური მიმართულება არ იყო დამახასიათებელი ლათინური რასისთვის, რომელიც უნაყოფობას ავლენდა, როდესაც ბერძნების მიბაძვით ამ სფეროში ცდილობდა შესვლას. მაგრამ უსამართლობა იქნებოდა იმის მტკიცება, რომ სამეცნიერო კვლევების სული საერთოდ არ იყო დამახასიათებელი იტალიელთათვის. იმ მცირედის საფუძველზე, რაც შემორჩენილია პირვანდელი იტალიური - ეტრუსკული ცივილიზაციისგან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეტრუსკები²¹ წარმატებით ახდენდნენ ბუნებაზე დაკვირვებას; არსებობს ვარაუდი, რომ ისინი იყენებდნენ მეხამრიდებს. ამასვე მოწმობს მათი დაკვირვებები ჩიტების ფრენაზე, ცხოველთა შინაგან ორგანოებზე. მართალია ყოველივე ეს ხდებოდა რელიგიური მიზნებით, სახელმწიფოთა და კერძო პირთა ბედის გასარკვევად, მაგრამ ყოველივე ამას ბერძნულ, განსაკუთრებით არისტოტელეს სწავლების საფუძველზე, შესაძლოა ისინი მიეყვანა დადებით ფიზიოლოგიურ და ზოგადად ბიოლოგიურ კვლევამდე, ისევე როგორც ასტროლოგიიდან და აღქიმიიდან წარმოიშვა ასტრონომია და ქიმია. ეტრუსკების შთამომავლები რომ გაყოლოდნენ ამ გზას, შესაძლოა რომაული მეცნიერება არ აღმოჩენილიყო ასეთი უმნიშვნელო და უნაყოფო. პლასტიურ ხელოვნებაში არის მხოლოდ ბერძნული ნიმუშებისადმი მიბაძვა, ისიც უპირატესად თავად ბერძნების მიერ შესრულებული. თუმცა აქაც ეტრუსკების ქმნილებებში გვხვდე-

²¹ ეტრუსკები - უცნობი ეთნიკური წარმომავლობის ხალხი, რომელიც ჩვენი წ. ა. I ს. სახლობდა იტალიის შუა ნაწილში.

ბა თვითმყოფადი შემოქმედების კვალი, რომელიც გადაფარულია მიმბაძველობით. დრამასა და ეპოსში ლათინურმა ცივილიზაციაში შთამომავლებს დაუტოვა მხოლოდ მიმბაძველობით შექმნილი პოეზიის ნიმუშები, რომლებიც დიდად ჩამორჩებიან თავიანთ ორიგინალური შინაარსის გარეშე. ამ შემთხვევაშიც გადაცემა ვერ მოხერხდა, რის მცდელობაც იყო, მაგრამ შეუძლებელი აღმოჩნდა და ნაყოფი არ გამოიღო. სრულიად საწინააღმდეგოს ვხედავთ იქ, სადაც რომაულმა საწყისმა შეინარჩუნა თავისი თვითმყოფადობა. ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი წყობისადმი ერთგულებამ გადააქცია რომი ერთ-ერთ უმძლავრეს პოლიტიკურ სხეულად, რომელიც ოდესმე არსებობდა ამ ქვეყნად. სამოქალაქო ურთიერთობათა წესები, რომლებიც ჩვეულებიდან მწყობრ კანონებად იქცა, საფუძვლად დაედო სამართლის მეცნიერებას და ასე შეიქმნა სამოქალაქო კოდექსი, რომელიც ყველა ქვეყნის იურისტების გაოცებას იწვევს. არქიტექტურაში რომაული თაღით და გუმბათით მათ თვითმყოფადობა გამოავლინეს, შექმნეს კოლიზეუმი და პანთეონი, რომლებიც ბერძნული ხელოვნების საუკეთესო ნიმუშების ტოლფარდია. ასევე პოეზიაში, პორაციუსის ოდებში, ელეგიებსა და სატირებში, რომაელებმა გაამდიდრეს ეს სფერო. იგივე შეიძლება ითქვა ისტორიოგრაფიაზეც; ტაციტუსი დგას თუკიდიდეს გვერდით არა როგორც მიმბაძველი, არამედ როგორც ღირსეული მეტოქე.

რომაელები, როგორც მსოფლიოს, უფრო ზუსტად კი ხმელთაშუა ზღვის აუზის და ატლანტის ოკეანის ევროპული სანაპიროს დამპყრობლები, მაღადობრივი გზით გადასცემდნენ ცივილიზაციას მათ მიერ დაპყრობილ ხალხებს.

მაგრამ ეს საქმე მათ წინამორბედებზე უკეთ არ გამოუვიდათ. მოსპეს თვითმყოფადი კულტურის ჩანასახები იქ, სადაც ისინი არსებობდნენ (დრუიდულ გალიაში²², ააშენ ეს ქალაქები, როგორც რომაული ცხოვრების და ყოფის კოლონიები, მაგრამ არსად არ წარმოუქ-

²² კეისარი „გალიის ომის ჩანაწერებში“ წერდა დრუიდ ქურუმებზე როგორც გალიის კელტური მოსახლეობის გაბატონებულ კასტაზე.

მნიათ ცივილიზაცია, რომელიც ჩამოყალიბდებოდა რა ხალხური ელექტრებისგან (გალიურის, იბერიულის, ილირიულის, ნუმიდიურის და სხვათა) ეროვნული ენის საფუძველზე მიიღებდა რომაულ ფორმას და რომაულ სულს. რომის საუკუნოვან ბატონობას და მისი ცივილიზაციის განვრცხას შედეგად მოჰყვა ერების თვითმყოფადი განვითარების ჩაკვლა.

ის მცირერიცხოვანი მეცნიერები, მხატვრები, მწერლები, რომლებიც დაიბადნენ და ცხოვრობდნენ რომის ეროვნულ ნიადაგის მიღმა, ან რომაელი კოლონისტების შთამომავლები გახლდნენ, ან საზოგადოების მაღალი ფენების გალათინელებული აბორიგენები (მსგავსად ჩვენი დასავლეთის მხარის გაპოლონელებული ინტელიგენციისა), რომლებსაც არავითარი გავლენა არ გააჩნდათ თავიანთ თანამოქალაქეებზე. ასეთი შედეგი იმით უნდა აიხსნას, რომ რომის კულტურა გადაიცემოდა არა ცივილიზაციის სათნოებათა თავისუფალი შეტყობინებით, არამედ ძალადობით, დაპყრობით, რაც პოლიტიკურ დამოუკიდებლობასთან ერთად, ანადგურებდა ყოველგვარ ეროვნულ თვითშემოქმედებას. ამაში უკეთესად არის სიმართლის წილი, მაგრამ არა მთელი სიმართლე, რაზეც მოყვანილი მაგალითები ცხადყობს და რასაც ის მაგალითებიც დაგვანახვებენ, რომლებსაც ქვემოთ მოვიყვანთ. ცივილიზაციისთვის ერთ-ერთი ყველაზე მომზადებული, ყველაზე ნიჭიერი გერმანული ტომი, რომელმაც დაანგრია რომის იმპერია, გოთები გახლდათ. მათ შეაღწიეს იტალიაში და შექმნეს ძლიერი სამეფო, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა უჭივიანესი და უკეთილშობილესი ხელმწიფე, რომელსაც ოდესმე უმეფია - თეოდორიკი²³. მან დაისახა კეთილშობილური და ჰუმანური მიზანი - გამარჯვებულები გაერთანებინა დამარცხებულებთან, გერმანელები ეზიარებინა რომის ცივილიზაციას. და რა გამოვიდა? გოთები, რომლებიც ძალზე ახლოს იყვნენ ცივილიზაციასთან, ვერ ავითარებდნენ თავიანთ ეროვნულ საწყისებს, იყვნენ რა დათრგუნულნი რომის ბრწყინვალებით, ვერც შეძ-

ლეს მათთვის უცხო ცივილიზაციის ათვისება და საკუთარ ეროვნულობასთან ერთად დაკარგეს პოლიტიკური ძალაც. კიდევ სამი ასწლეულის განმავლობაში გრძელდებოდა ბარბაროსობის წყვდიადი ევროპაში, რათა მასში განვითარებულიყო კვლავ წარმოქმნილი კულტურულ-ისტორიული ტიპის თავისებური საწყისები და მას შესძლებოდა გამქრალი ცივილიზაციის ნაყოფის უსაფრთხოდ გამოყენება, იმ ცივილიზაციისა, რომელსაც შორეული წარსულიდან აღარ შეეძლო ცდუნების ისეთი ძალით მოქმედება, როგორითაც მოქმედებდა უშუალო შეხებისას. ჩანს ებრაელი ხალხის დიდ კანონმდებელს²⁴ თეოდორიკზე უკეთ ესმოდა ისტორიული განვითარების კანონები, როდესაც თავის ხალხს, უხეშსა და გაუნათლებელს, რომელიც, ამასთანავე საკუთარ თავში ინახავდა თვითმყოფადი განვითარების საწყისს, უანდერმა არ შესულიყო მჭიდრო კავშირში გარშემო მცხოვრებ ხალხებთან (რომლებიც კულტურის უმაღლეს მწვერვალზე იმყოფებოდნენ), რათა წეს-ჩვეულებებისა და ზნე-ჩვეულებების გადმოღებასთან ერთად არ დაეკარგათ თავიანთი თვითმყოფადობა. გოთების მაგალითი ცხადყოფს, რომ საწყისები, რომლებიც ძევს ერთი კულტურულ - ისტორიული ტიპის ხალხში (რომლებმაც თვითმყოფადი განვითარებისას უნდა მოიტანონ მდიდარი ნაყოფი), შესაძლოა დამახინჯდეს, განადგურდეს, მაგრამ არ შეიძლება შეიცვალოს სხვა საწყისებით, რომლებიც წარმოადგენენ სხვა კულტურულ-ისტორიული ტიპის კუთვნილებას, თუ არ განადგურდება თვით ხალხი, ე. ი. თუ ის დამოუკიდებელი ისტორიული მოღვაწიდან არ გადაიქცევა ეთნოგრაფიულ მასალად, რომელიც შეიძლება შევიდეს ახლადწარმოქმნილი ერის შემადგენლობაში.

ნუთუ ისტორიული მოქმედება, ერთი კულტურულ-ისტორიული ტიპის ცხოვრებით მიღწეული შედეგები, რჩება სრულიად უნაყოფო ყველა დანარჩენი მისი თანამედროვე ან შემდგომი ტიპისთვის?

²³ თეოდორიკი - გერმანელ ტომთა, ოსტგოტთა ბელადი. 493 წ. დაიპყრო იტალია და აპენინის ნახევარკუნძულზე შექმნა თავისი სამეფო, რომლის დედაქალაქი იყო რავენა.

ნუთუ ეს ტიპები უნდა რჩებოდნენ ისეთივე უცხონი ერთი მეორეს-თვის, როგორც, მაგალითად, ჩინეთი დანარჩენი მსოფლიოსთვის? რა თქმა უნდა, არა. ზემოთ უკვე შევნიშნეთ, რომ მემკვიდრეობით კულ-ტურულ-ისტორიულ ტიპებს გააჩნიათ ბუნებრივი უპირატესობა გან-ცალკევებული ტიპების წინაშე. მაშ, როგორ ხდება ეს გადაცემა? ის-ტორია მოწმობს, რომ ცივილიზაცია არ გადაიცემა ერთი კულტუ-რულ-ისტორიული ტიპიდან მეორეზე, მაგრამ აქედან არ გამომდი-ნარებს ის, რომ ისინი რჩებიან ერთმანეთზე ყოველგვარი ზემოქ-მედების გარეშე. ეს ზემოქმედება არ არის გადაცემა და ის ხერხი, რომლითაც ვრცელდება ცივილიზაცია, უფრო კარგად უნდა გავი-აზროთ.

გავრცელების უმარტივესი საშუალებაა ცივილიზაციის ერთი ადგილიდან მეორეზე გადატანა კოლონიზაციის მეშვეობით. ასე გა-დასცეს ფინიკიელებმა თავიანთი ცივილიზაცია კართაგენს, ბერძნებმა - სამხრეთ იტალიას და სიცილიას²⁵, ინგლისელებმა - ჩრდილოეთ ამერიკასა და ავსტრალიას. თუკი ოდესმე არსებობდა ზოგადსაკაცობ-რიო ცივილიზაცია, მაშინ სასურველი იქნებოდა, რომ გავრცელების აღნიშნული ხერხი ყველგან გამოყენებულიყო. ან სხვა ხალხებს, მათ გარდა, რომლებმაც გამოიმუშავეს ეს ზოგადსაკაცობრიო ცივილიზა-ცია, საერთოდ არ ეარსებათ, ისევე, როგორც მიწათმოქმედების ინტე-რესებში ძალზე სასურველი იქნებოდა, რომ ამ ქვეყანად სარეველა ბა-ლახს არ ეარსება, და ისევე, როგორც მიწათმოქმედისთვის დასაშვებია მისი ყველა ხერხით განადგურება, ზოგადსაკაცობრიო ცივილიზაციის გამავრცელებლებისთვისაც დასაშვები იქნებოდა სხვა ხალხების გა-ნადგურება, რომლებიც მეტ-ნაკლებად დაბრკოლებას წარმოადგენენ. რადგან ეჭვგარეშეა, რომ მათ, ვინც ყველაზე სუფთა სახით გამოიმუ-შავა ცივილიზაცია, შეუძლიათ მისი შენარჩუნება და გავრცელება მთელს დედამიწაზე. ეს იქნებოდა პროგრესის განხორციელების ყვე-

²⁵ კართაგენი, სანამ ხმელთაშუა ზღვის დასავლეთის უმსხვილეს სახელმწი-ფოდ გადაიცეოდა - IV-III ს. ჩ. წ. ა., ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ფინი-კველთა კოლონია გახლდათ (ქ. ტიგროსის მკვიდრთა მიერ დაარსებული); ბერძნებმა VIII-VII ს. ჩ.წ. ა. მოახდინეს სამხრეთ იტალიის და სიცილიის კო-ლონიზაცია და დაარსეს ქალაქები, მათ შორის სირაკუზა და ნეაპოლი.

ლაზე პირდაპირი და იოლი მეთოდი. თუკი ასეთი მეთოდი, რომე-ლიც არაერთხელ წარმატებით იქნა გამოყენებული ამერიკაში და სხვაგან, ძალზე რადიკალური მოგვეჩვენება, მაშინ ხალხებსა და სა-ხელმწიფოებს, რომლებიც არ მიეცუთვნებიან ზოგადსაკაცობრიო კულტურულ ტიპს, უნდა მოესპოთ წინააღმდეგობის გაწევის საშუ-ალება, ე. ი. პოლიტიკური თვითმყოფადობა (თუნდაც ეს იყოს ზარ-ბაზნების ან ოპიუმის მეშვეობით, როგორც იტყვიან: თუ არა რეცხვით, მაშინ დაუთოვებით), რათა დროთა განმავლობაში ისინი იქნენ და-მორჩილებულ ეთნოგრაფიულ ელემენტად, რომელიც მოემსახურება უმაღლეს მიზნებს, ცვილივით ან თიხასავით რბილი იქნება და წინა-აღმდეგობის გარეშე მიღებს ნებისმიერ ფორმას.

ცივილიზაციის გავრცელების სხვა ფორმაა დამყნობა და, ჩვე-ულებრივ, მას გულისხმობენ გადაცემაში. მაგრამ, სამწუხაროდ, დამ-ყნობა ხშირად გაიაზრება იდუმალი, მისტიკური მნიშვნელობით და მისი განხორციელების უნარი იმ ადამიანებს მიეწერება, რომლების-თვისაც არ არის ცნობილი არც ფიზიკის კანონები და არც მებაღეობის პრაქტიკა, - იმ ცოდნას ვგულისხმობ, რომლითაც დამყნობილი კვირ-ტი ან მიმაგრებული კალამი ტყიურას კეთილშობილ ნაყოფიერ ხედ აქცევს, ან გნებავთ ვაშლის ხეს მსხლად, გარგარად, ქლიავად და პირი-ქით. მაგრამ ამ იდუმალი, ასე ვთქვათ, ჯადოსნური თვალსაზრისით, ნაყინობი არც მცენარებს შორის და არც კულტურულ - ისტორიულ ტიპებს შორის არ არსებობს. ხის ქერქის ჭრილში ჩასმული კვირტი, ან ხის ტანის ახალ ანათალთან მიმაგრებული კალამი სულაც არ ცვლის იმ მცენარის ხასიათს, რომელზეც დამყნობილი იყვნენ. ტყიურა რჩება ტყიურად, ვაშლის ხე ვაშლის ხედ, მსხლის ხე მსხლის ხედ. დამყნ-ბილი კვირტი ან კალამი ასევე ინარჩუნებენ თავის ბუნებას, მხოლოდ ამოხაპავენ მათი ზრდისა და განვითარებისთვის საჭირო წვენებს იმ მცენარის საშუალებით, რომელზეც დამყნობილი იქნენ და გადაამუ-შავებენ მათ თავიანთი სპეციფიკური და ფორმაციული, ანუ წარმო-ქმნელი საწყისის შესაბამისად. ტყიურა კი გარდაიქმნება საშუალებად, დამხმარე იარაღად ნალოლიავები კალმისთვის ან ნამყნობისთვის, რომლებიც შეადგენენ თითქოსდა ხელოვნურ პარაზიტ მცენარეს, სა-სარგებლოდაც კი აგრძელებენ ტანიდან და ფესვიდან მომავალ ტო-

ტებს, რათა მათ არ დაახშონ ის. აი, დამყნობის ძირითადი აზრი. ზუსტად ასეთი ბერძნული კალამი თუ კვირტი იყო ალექსანდრია ეგვიპტურ ხეზე, ზუსტად ასევე კეისარმა დაამყნო რომის კულტურა კელტურ ფესვზე - რამდენად დიდი სარგებელით ეგვიპტისთვის ან კელტური ტომისთვის, ამზე მეტთველმა იმსჯელოს. ღრმად უნდა იყო დარწმუნებული ხის უვარებისობაში, რომ დაათანხმდე ასეთ ოპერაციას, რომელიც მას მხოლოდ საშუალებად აქცევს სხვისი მიზნებისთვის, მოუსკობს შესაძლებლობას გამოიღოს ყვავილი და ნაყოფისაი *generis*²⁶, მტკიცედ უნდა იყო დარწმუნებული იმაში, რომ ამ ყვავილისაგან და ნაყოფისაგან არაფერი ხეირიანი არ გამოვა. ყოველ შემთხვევაში, დამყნობას არავითარი სარგებელი არ მოაქვს იმისთვის, რაზეც ამყნობენ, არც ფიზიოლოგიური, არც კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით.

და ბოლოს, არსებობს ცივილიზაციის ცივილიზაციაზე ზემოქმედების კიდევ ერთი ხერხი. ეს ის ხერხია, რომლითაც ეგვიპტე და ფინიკია ზემოქმედებდნენ საბერძნეთზე, საბერძნეთი კი რომზე (რადგან ეს ზემოქმედება იყო სასარგებლო და ნაყოფიერი), რომი და საბერძნეთი გერმანულ-რომანულ ევროპაზე. ეს არის მოქმედება, რომელსაც მივამსგავსებთ სასუქის გავლენას მცენარის ორგანიზმზე, ან, რაც იგივეა, გაუმჯობესებული საკვების გავლენას ცხოველის ორგანიზმზე. ორგანიზმს უტოვებენ მის სპეციფიკურ საგანმანათლებლო მოღვაწეობას, მხოლოდ მასალა, რომლისგანაც მან უნდა ააგოს თავისი ორგანული შენობა, მიეწოდება დიდი ოდენობით და გაუმჯობესებული ხარისხით, შედეგი შესანიშნავი გამოდის, თანაც ყოველთვის - თავისებური. მათ მრავალფეროვნება შეაქვთ კაცობრიობის განვითარებაში და არ წარმოადგენენ ძველის უსარგებლო გამეორებას, როგორც ეს უსათუოდ მოხდება იქ, სადაც ერთი კულტურულ-ისტორიული ტიპი მსხვერპლად ეწირება მეორეს დამყნობის საშუალებით, რაც საჭიროებს იმ ტოტების ხშირ გასხვლას, რომლებიც განაგრძობენ ზრდას პირვანდელი ტანიდან დამყნობის მიუხედავად. მხოლოდ

ერთი ტიპის ხალხთა ასეთი თავისუფალი დამოკიდებულებისას სხვა ხალხის საქმიანობის შედეგებისადმი, როდესაც პირველი ინარჩუნებს თავის პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ მოწყობას, თავის ყოფასა და ზნე-ჩვეულებებს, თავის რელიგიურ შეხედულებებს, აზრთა და გრძნობათა წყობას, როგორც მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელს, ერთი სიტყვით, ინარჩუნებს მთელ თავის თვითმყოფადობას, შესაძლებელია მართლაც ნაყოფიერი იყოს დასრულებული ან უფრო განვითარებული ცივილიზაციის ზემოქმედება ახალწარმოქმნილ ცივილიზაციაზე. ამგვარი პირობებით ერთი კულტურული ტიპის ხალხებს შეუძლიათ და უნდა გაეცნონ სხვისი გამოცდილების შედეგებს, მიიღონ და შეიფერონ ის, რაც დგას ხალხურობის სფეროს მიღმა, ე. ი. დადებითი მეცნიერების დასკვნები და მეთოდები, ტექნიკური ხერხები ხელოვნებისა და მრეწველობის სფეროში. დანარჩენი, განსაკუთრებით კი ყველაფერი ის, რაც ესება ადამიანის და საზოგადოების შემცნებას და შემცნების პრაქტიკულ გამოყენებას, შეიძლება სულაც არ იყოს ნასესხები, შესაძლოა მხოლოდ ცნობად იყოს მიღებული - როგორც შედარების ერთ-ერთი ელემენტი - მხოლოდ იმ მიზეზით, რომ ასეთი სახის ამოცანების გადაჭრისას უცხო ცივილიზაციამ არ შეიძლება მხედველობაში იქონიოს მისთვის უცხო საზოგადოებრივი საწყისები და რომ მათი გადაწყვეტილება იყოს მხოლოდ კერძო, მხოლოდ მეტ-ნაკლებად დამაკმაყოფილებელი და არა ზოგადად გამოყენებადი.

კულტურულ - ისტორიული ტიპების მიხედვით ისტორიულ მოვლენათა დაჯგუფების საფუძველზე გაკეთებული მეოთხე დასკვნა გვაუწყებს, რომ ცივილიზაცია, ე. ი. იმ საწყისების გამოვლენა, რომლებიც დევს ერების სულიერი ბუნების თავისებურებებში და რომლებიც შეადგენენ კულტურულ - ისტორიულ ტიპს მით უფრო მრავალფეროვანი და მდიდარია, რაც უფრო მრავალფეროვანი და დამოუკიდებელია მისი შემადგენელი ელემენტები, ე. ი. ტიპის წარმონაქმნი შემავალი ერები. დღემდე არსებული ცივილიზაციებიდან ყველაზე მდიდარი, ყველაზე სრულყოფილი ცივილიზაციები მიეკუთვნებიან, რა თქმა უნდა, ბერძნულ და ევროპულ სამყაროებს.

ასეთი სისრულისა და სიმდიდრის ერთ-ერთი მიზეზი არ შეიძლება არ დავინახოთ იმ გარემოებაშიც, რომ ეს სამყაროები შედგენ

²⁶ თავისებური (ლათ.)

ბოდნენ მეტ-ნაკლებად დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულებისაგან, თითოეულს საერთო ბერძნულ-ევროპული მახასიათებლების მიუხედავად თავისუფლად შეეძლო განევითარებინა საკუთრივ მისი თვისებები, რომლებიც იმ პოლიტიკურ დანაყოფებში იყო, რაზეც დაიყო ეს სამყაროები და ისინი მეტ - ნაკლებად შეესატყვისებოდნენ ბერძნული ტიპის ტომებს: დორიულს, იონიურს, ეოლიურს, ხოლო ევროპულისთვის - ანგლოსაქსონურს, ზემოგერმანულს, ქვემოგერმანულს, (მან თვითმყოფადი განვითარება ჰოლანდიაში ჰპოვა), ნორმანულს ან სკანდინავიურს, ასევე ფრანგულ, იტალიურ და ესპანურ ტომებს, რომლებიც წარმოიშვა რომაულისა და კელტურის დაშლილი ელემენტებისგან და შეიცვალა გერმანული საწყისის ზემოქმედებით. ყველა სხვა კულტურულ - ისტორიული ტიპი მოკლებული იყო ასეთ მაცოცხლებელ მრავალფეროვნებას და გაცილებით ღარიბი აღმოჩნდნენ თავიანთ შედეგებში. აქედან გამომდინარე, ჩვენ უფლება გვაქვს გავაკეთოთ დასკვნა იმის თაობაზე, რომ შემადგენლობის ამგვარი მრავალფეროვნება არის ცხოვრების სისრულისა და კულტურულ-ისტორიული ტიპების განვითარების ერთ-ერთი პირობა. მაგრამ ეს მრავალფეროვნება, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება იყოს ხელოვნურად შექმნილი იქ, სადაც მისთვის არ არსებობს ეთნოგრაფიული საფუძველი, - ის უცველად საჭიროა კულტურულ-ისტორიული ტიპის სწორი განვითარებისთვის იქ, სადაც მას თავისი ბუნებით გააჩნია რთული ხასიათი. თუმცა, პოლიტიკურ დაქუცმაცებას ერთი და იმავე კულტურულ-ისტორიული ტიპის გარემოში გააჩნია მავნე მხარეც, ის ართმევს პოლიტიკურ სუბიქტს ძალას და შესაბამისად, გარეგანი ძალადობისთვის წარმატებული წინააღმდეგობის გაწევის უნარს. ამის მაგალითს საბერძნეთი წარმოადგენს, სადაც არა მარტო მცირე ეთნოგრაფიული ელფერი, არამედ ხშირად სრულიად შემთხვევითი გარემოებებიც კი წარმოადგენდნენ დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულების წარმოქმნის საფუძველს. ეს იძლეოდა ნებისმიერი მიმართულებით თავისუფალი განვითარების შესაძლებლობას, მაგრამ სამაგიეროდ იყო საბერძნეთის დამოუკიდებელი პოლიტიკური ცხოვრების ხანმოკლეობის მიზეზი და მას საკუთარი განვითარების დასრულება დამპყრობლის უღელქვეშ მოუწია. ევროპის პოლიტიკური სისტემა ამ

თვალსაზრისით ბევრად უკეთ აიგო, რადგან იგი პასუხობდა როგორც ძალის, ასევე მრავალფეროვნების პირობებს. მხოლოდ ორ დამორჩილებულ ჯგუფში, იტალიასა და გერმანიაში, ეს პოლიტიკური დაქუცმაცება შორს სცილდებოდა საჭირო საზღვრებს რომლის მავნე შედეგები აისახა არა მარტო პოლიტიკურ ძალაზე, არამედ თვით ამ ქვეყნების კულტურაზეც. არა მარტო სხვებზე მეტად იყვნენ ისინი მოკლებულნი სამოქალაქო და პოლიტიკურ თავისუფლებას, არამედ თვით ლიტერატურისა და მეცნიერების განვითარებაც, რომელიც თავდაპირველად დაჩქარებული იყო ხელსაყრელი გარემოებებით, შეჩერდა სწორედ პოლიტიკური სისუსტისა და მის გამო მომხდარი არეულობების მიზეზით. მხოლოდ წინა საუკუნის შუა პერიოდიდან დაიწყო გერმანიის ძლიერი და თვითმყოფადი განვითარება. არცთუ იშვიათად გაგვიგონია, რომ პოლიტიკური დაქსაქსულობა გერმანიაში წარმოადგენდა მეცნიერებისა და ლიტერატურის თავისუფალი განვითარების გარანტიას; მაგრამ შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ თუკი გერმანელი ხალხი წარმოდგენილი იქნებოდა ერთ დიდ პოლიტიკურ ერთეულად, მას არ დასჭირდებოდა ასეთი მწირი გარანტიები.

იბადება კითხვა: სად გადის ზღვარი ეროვნული თვითმყოფადობის მოთხოვნებს, რომლებმაც უნდა უზრუნველყონ ყველა მიმართულების თავისუფალი გამოხატვა კულტურულ-ისტორიული ტიპის სასიცოცხლო გამოვლინებებში, მისი შინაგანი დამოუკიდებლობა, და ეროვნული ერთიანობის მოთხოვნილებას შორის, რომელიც უზრუნველყოფს პოლიტიკურ ძალას და საგარეო დამოუკიდებლობას? ვფიქრობ, ეს ზღვარი საკმაოდ მკაფიოდაა გავლებული თვით ბუნების მიერ. იმ ენაზე მოსაუბრე ხალხი, რომლის ცალკეული კილო და კილოკავი ისე ახლოსაა ერთმანეთთან, რომ პრაქტიკულ ცხოვრებაში, საზოგადოებრივში, სავაჭროში პოლიტიკურში არ წარმოადგენს სირთულეს ურთიერთგაგებისთვის, უნდა შეადგენდეს ერთ პოლიტიკურ მთლიანობას. ასე, მაგალითად, რუსი ხალხი, მიუხედავად განსხვავებისა ველიკოროსების, მალოროსებისა და ბელორუსების კილოკავებში, ან გერმანელი ხალხი, მიუხედავად უფრო ძლიერი განსხვავებისა ზემო და ქვემო გერმანელთა კილოკავებში, უნდა შეადგენდნენ დამოუკიდებელ ერთგვაროვან პოლიტიკურ ერთეულებს, რომლებსაც

უწოდებენ სახელმწიფოებს. პირიქით, იმ ხალხებს, რომლებიც საუბრობენ განსხვავებულ ენებზე, მიეკუთვნებიან ერთ ლინგვისტურ ოჯახს, თვითმყოფად კულტურულ-ისტორიულ ტიპს, ერთ სახელმწიფო ებრივ მთლიანობად შერწყმა აკარგვინებს კულტურული ცხოვრების მრავალფეროვნებას. მათვის უმჯობესია ნაკლებად მჭიდრო კავშირი იმ გარემოებების შესაბამისად, რომლებიც საჭიროებენ მეტ-ნაკლებად მჭიდრო კავშირს მათ შორის, ეს კავშირი შეიძლება გამოიხატებოდეს ან კანონმდებლობაზე დაფუძნებულ ფედერაციის სახით, ან მხოლოდ პოლიტიკური სისტემის სახით (როგორიცაა, მაგალითად, ტრაქტატებზე დაფუძნებული ევროპული სისტემა, მათ გამეორებამ, მჭიდრო კავშირების გამო, შექმნა ჩვეულებითი საერთაშორისო სამართლის სახე).

ასეთი მეტ-ნაკლებად მჭიდრო კავშირი, იქნება ეს ფედერაცია თუ მხოლოდ და სახელმწიფი ფოთა პოლ იტიკური სის ტემა, შეიძლება და უნდა არსებობდეს მხოლოდ ერთი კულტურულ - ისტორიული ტიპის წევრებს შორის - და მხოლოდ ხელოვნურად და ყველასთვის საზიანოდ შეიძლება ვრცელდებოდეს იგივე ტიპის ფარგლებს გარეთ; რადგან საზოგადოებრივი კავშირი საჭიროებს უმაღლესი ჯგუფის უფრო ზოგადი ინტერესებისადმი კერძო ინტერესების (პირადის, საზოგადოებრივის, საოლქოს, სახელმწიფოებრივისაც კი) დამორჩილების აუცილებელ პირობას. ვერ უარყოფთ იმას, რომ თვით კულტურულ - ისტორიული ტიპი კაცობრიობასთან მიმართებაში არის დაქვემდებარებული ცნება და, მაშასადამე, თავისი ინტერესები და მისსწრაფებები უნდა დაუქვემდებაროს კაცობრიობის ზოგად ინტერესებს. კაცობრიობა კი არ წარმოადგენს რაღაც მართლა კონსტიტუირებულს, განსაზღვრული მიზნისკენ მიმავალს, ის არის მხოლოდ განყენებული ცნება ცალკეული ადამიანის უფლებების შესახებ. ამიტომ ყველაფერი, რაც ითქმება კაცობრიობის წინაშე ვალდებულებებზე, დაიყვანება ცალკეული ადამიანების ვალდებულებამდე; მაშინ როდესაც ამ ვალდებულებებისაგან დამოუკიდებლად არსებობენ განსაკუთრებული მოვალეობები არა მარტო სახელმწიფოს მიმართ, არამედ იმ უმაღლესი ერთეულის მიმართაც, რომელსაც ჩვენ კულტურულ-ისტორიულ ტიპს ვუწოდებთ. ასე, მაგალითად, ბერძნებს გააჩნდათ ვალდებულებები არა მარტო ათენის, სპარსის, თებეს რესპუბლიკებისადმი, რომელთა მოქალაქეებიც ისინი იყვნენ, არამედ მთელი საბერძნეთი-სადმიც. ფოკიონი²⁷, რომელიც საუბრობდა ფილიპესადმი ან ალექსანდრესადმი დამორჩილების აუცილებლობაზე, არ შეიძლება ცუდ მოქალაქედ ყოფილიყო მიჩნეული. თუმცა ათენის კერძო ინტერესები, როგორც ჩანს, არ ემთხვეოდა საბერძნეთის ინტერესებს; მაგამ ათენის მოქალაქე, რომელიც დაიწყებდა ქადაგებას სპარსელებისადმი ან (ბევრად უფრო გვიან) რომაელებისადმი დამორჩილებაზე, მოღალატედ ჩაითვლებოდა ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით და არა იმიტომ, რომ საბერძნეთს, გააჩნდა ისეთი დაწესებულება, როგორც, მაგალითად, ამფიქტიონის სასამართლო²⁸ იყო ან დელფოსის მისანი და ა.შ., არამედ იმიტომ, რომ საბერძნეთს ქონდა საკუთარი ინტერესები, რომლებიც დაფუძნებული იყო თვით საგანთა ბუნებაზე, ელინიზმის არსზე, რაც გასაგები უნდა ყოფილიყო ნებისმიერი ჭეშმარიტი ბერძნისთვის. ასეთი იყო ფოკიონი. იგივე ეხება ევროპას, მის ნამდვილ და ბუნებრივ საზღვრებში - როგორც კულტურულ-ისტორიულ ერთეულს, რომელიც მოიცავს რომანულ - გერმანულ სამყაროს. გამოთქმა: „ევროპული ინტერესი“ ცარიელი სიტყვები არ გახლავთ ფრანგისთვის, გერმანელისთვის ან ინგლისელისთვის, მას გააჩნია მნიშვნელობა, რომელიც გასაგება თითოეული მათგანისთვის, ინგლისის, გერმანიის ან საფრანგეთის ინტერესებისაგან დამოუკიდებლად, რომლებიც არ ეწინააღმდეგებიან ევროპის ზოგად ინტერესებს. თუმცა, ეს სრულიად მახინჯდება იმ შემთხვევაში, თუ დარღვეულია კულტურულ - ისტორიული ტიპის ჭეშმარიტი საზღვრები.

მაგრამ რა არის კაცობრიობის ინტერესი? ვინ აცნობიერებს მას, გარდა ღმერთისა, რომელიც უნდა განაგებდეს ამ ინტერესებს? უკეთად, კაცობრიობის ინტერესებში იყო ის, რომ რომელი დანგრეულიყო ბები არა მარტო ათენის, ათენის პრომაკედონული პარტიის მეთაურის, ისოკრატეს მომხრე.

²⁷ ფოკიონი - ორატორი, ათენის პრომაკედონული პარტიის მეთაურის, ისოკრატეს მომხრე.

²⁸ ამფიქტიონის სასამართლო - ამფიქტიონის, რამდენიმე პოლისის (მველი საბერძნეთის ქალაქი - სახელმწიფოს) რელიგიური კავშირის სათათბირო. მის კომპეტენციაში შედიოდა ე.წ. „წმინდა ომის“ გამოცხადება, რომლის მიზანი გახლდათ ადგილობრივი ტაძრის ინტერესების დაცვა.

და მისი ცივილიზაციის ადგილას დროებით გამეფებულიყო ბარბაროსობა, მაგრამ, რა თქმა უნდა, არცერთმა რომაელმა და არცერთმა გერმანელმა არ იცოდა და არ შეიძლება სცოდნოდა, რომ ამას მოითხოვდა კაცობრიობის ინტერესი, თითოეულ მათგანს კი - თუ არ ეს-მოდა, ყოველ შემთხვევაში, გრძნობდა, თუ რას მოითხოვდა იმ ტომის ინტერესი, რომელსაც ის მიეკუთვნებოდა. ხომ არ შეიძლება მოსჩვენებოდათ, რომ კაცობრიობის ინტერესები მოითხოვდა იმას, რომ გერმანელები შევიდად დარჩენილიყვნენ თავიანთ ტყეებში და არ შეეწუხებინათ თავდასხმებით იმდროინდელი მსოფლიო ცივილიზაციის და პროგრესის „საათავსები“? ვერაფერს ვიტყვით, დიდ სამსახურს გაუწევდა კაცობრიობას რომელიმე ძველგერმანელი ბრძენი ან ბელადი, რომელიც, იქნებოდა რა დარწმუნებული ამ აზრის ჰუმანურობაში და ექნებოდა საკარისი გავლენა საიმისოდ, რომ დაერწმუნებინა თანამემამულები ისეთი სახის მოქმედებებში, რომლებიც შეესაბამებოდნენ კაცობრიობის ინტერესებს. მეორეს მხრივ კი, კაცობრიობისთვის იმ სარგებელის გაცნობიერება, რომელიც შეიძლება წარმოქმნილიყო ბარბაროსების თავდასხმისაგან (თუ ამის გაცნობიერება შესაძლებელი აღმოჩნდებოდა), რა თქმა უნდა არა მარტო არ შეეძლო დაევალდებულებინა რომაელი მოქალაქე ხელი შეეწყო კაცობრიობისთვის ასეთი სასურველი მოვლენისთვის, არამედ არ შეეძლო მისი გამართლებაც კი ღალატში ბრალდების გარეშე. ამრიგად, თუ ის ჯგუფი, რომელსაც ჩვენ ვანიჭებთ კულტურულ-ისტორიული ტიპის სახელწოდებას, არ არის აბსოლუტურად უმაღლესი, ყოველ შემთხვევაში, ის უმაღლესია ყველა იმ ჯგუფებს შორის, რომელთა ინტერესები გაცნობიერებულია და წარმოადგენს ბოლო ზღვარს, რომ ელსაც უნდა აღწევდეს უმაღლესი ინტერესებისადმი უმდაბლესი ინტერესების დამორჩილება, ზოგადი მიზნებისთვის კერძო მიზნების მსხვერპლად მოტანა.

იმ მჭიდრო კავშირის განურჩევლობიდან, რომელიც ყოველთვის არსებობს ერთი კულტურულ - ისტორიული ტიპის წევრებს შორის, იმ სრულიად გარეგან და თითქოს შემთხვევით ურთიერთობებში, რომლებიც სხვადასხვა ტიპის ხალხებს შორის არსებობს, გამოყვანილ იქნა ე.წ. ახალი ისტორიის უძველესიდან, - განსხვავების იდეა, რომლის მიზედვითაც ძველი სამყაროს ხალხები ვითარდებოდ-

ნენ ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად, ხოლო ახალი დროის ხალხებში კავშირი იმდენად მჭიდროა, რომ შეუძლებელია ერთი ხალხის ისტორიის მეორე ხალხის ისტორიისგან გამოცალკევება. რა თქმა უნდა გერმანულ-რომაული ტიპის ხალხების ისტორიული კავშირი საკმაოდ მჭიდროა, რადგან ეს არის ერთი მთლიანის ისტორია. ასეთივე მჭიდრო კავშირს საბერძნეთის სახელმწიფოთა ისტორია წარმოადგენს. ისევე როგორც არავინ საუბრობს ცალკე ათენის ან სპარტის ისტორიაზე, საფუძველს მოკლებულია საფრანგეთის, იტალიის, გერმანიის ცალკე ისტორიებზე საუბარი; ასეთი ისტორია, ფაქტობრივად, არც კი არსებობს, არის მხოლოდ ევროპის ისტორია ფრანგული, ინგლისური, იტალიური, გერმანული თვალსაზრისით, ამ ქვეყნებში მიმდინარე მოვლენებზე ყურადღების გამახვილებით.

რამდენად სწრაფად გამოვალთ კულტურული ტიპის საზღვრებიდან, იქნება ეს ძველ თუ ახალ დროში, ორივე შემთხვევაში სხვადასხვა ტიპის ისტორია ძალდატანების გარეშე ერთნაირად შეუძლებელია. ძალდატანება მდგომარეობს პერიოდებად დაყოფაში, რომელთა დროს ერთი ტიპის მოვლენა სრულიად თვითნებურად წყდება მეორე ტიპში მომხდარი ამზების შესაბამისად. როგორც ძველ სამყაროში, საბერძნეთის და სპარსეთის ისტორიები რჩებოდა სრულიად განცალკევებული, საგარეო ომების გამოკლებით, რომლებსაც ისინი დროებით და წმინდა გარეგან შეხებამდე მიყავდათ. ზუსტად ასევე ახალ დროში რუსეთის ისტორიას ან მაკმადიანური აღმოსავლეთის ისტორიას ევროპის ისტორიასთან მხოლოდ დროებითი, შემთხვევითი შეხების წერტილები გააჩნია და რუსეთის ისტორიული ცხოვრების შინაგანი ორგანული კავშირით დაკავშირების ყოველგვარ მცდელობას ევროპის ცხოვრებასთან მიყვავართ რუსეთის ყველაზე არსებითი ინტერესების მსხვერპლად მიტანამდე. შეიძლება ვთქვათ, რომ ახალ დროში, ზღვაოსნობისა და, საერთოდ, მიმოსვლის საშუალებების გაუმჯობესების გამო, ურთიერთობები სხვადასხვა ტიპის ხალხებს შორის გახშირდა, მაგრამ სულაც არ გახდა მჭიდრო. ჩინეთი და ინდოეთი - ევროპისთვის ისეთივე უცხო სამყაროა, როგორიც ის იყო საბერძნეთისთვის და რომისთვის, თუმცა ახლა მათ შორის მუდმივად დადიან გემშები, უწინ კი წელიწადში ერთხელ ხდებოდა ხმელთაშუა

ზღვის აუზისა და სამხრეთ აზის ნაწარმის გაცვლა ალექსანდრის გავლით.

კულტურულ - ისტორიული მოძრაობის მეხუთე კანონი იმაში მდგომარეობს, რომ თითოეული ტიპის ცივილიზაციის პერიოდი შე-დარებით მოვლეა, ფიტავს მის მაღებს და არ მეორდება. ცივილიზა-ციის პერიოდის ქვეშ ვგ ულისხმობ დროს, რომლის განმავლობაშიც ხალხები, რომლებიც შეადგენენ ტიპს, - გამოვიდნენ რა თავიანთი ყო-ფის გაუცნობიერებელ, წმინდა ეთნოგრაფიული ფორმიდან (რაც, სა-კუთრივ, უნდა შეესაბამებოდეს ე.წ. ძველი ისტორიას), შექმნეს, განამ-ტკიცეს და შემოსაზღვრეს რა თავიანთი, როგორც თვითმყოფადი პო-ლიტიკური ერთეულების გარეგანი არსებობა (რაც, საკუთრივ, შეად-გენს ყოველგვარი შუალედური ისტორიის შინაარსს), - თავიანთ სუ-ლიერ მოქმედებას უპირატესად ავლენენ ყველა იმ მიმართულებით, რომლებისთვისაც არსებობს საწინდარი მათ ბუნებაში არა მარტი შეც-ნიერებასთან და ხელოვნებასთან მიმართებაში, არამედ სამართლის, თავისუფლების, საზოგადოებრივი კეთილმოწყობისა და პირადი კე-თილდღეობის იდეალების პრაქტიკულ განხორციელებაში. ეს პერი-ოდი მთავრდება იმ დროით, როდესაც იღევა შემოქმედებითი მოღვა-წეობა გარკვეული ტიპის ხალხებში: ისინი ან ჩერდებიან მიღწეულზე, თვლიან რა ძველი დროის წესებს მარადიულ იდეალებად, იხრწე-ბიან თვითვმაყოფილების აპათიაში (როგორც, მაგალითად, ჩინეთი), ან თავს აღწევნ მათი შეხედულებით გადაუჭრელ ანტინომიებს, წინა-აღმდეგობებს, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ მათი იდეალი (ისევე, რო-გორც ყველაფერი ადამიანური) იყო არასრული, ცალმხრივი, მცდარი, ან რომ არახელსაყრელმა გარემოებებმა ჩამოაშორეს მისი განვითარება სწორ გზას, - ამ დროს ჩნდება გულგატებილობა, სასოწარკვეთილება და ხალხს ეუფლება აპათია. ასე იყო რომაულ სამყაროში ქრისტიანო-ბის გავრცელების დროს. თუმცა, ზიზანტის მაგალითი ჰვიჩენებს, რომ ეს მეორე ფორმა არ შეიძლება იყოს ხანურმლური და გადაღის პირველში, თუ ცხოვრების შენეობრივი პერიოდის გამოღვევის შემდეგ ხალხებს არ წალევავენ ქარიშმლები, არ გადაიქცევიან ისევ პირ-ველყოფილ ეთნოგრაფიულ ფორმად, რომლიდანაც შესაძლოა კვლავ წარმოიქმნას ისტორიული ცხოვრება. ცივილიზაციის პერიოდის ათ-

ელა რომაული სამყაროსთვის შესაძლოა დაიწყოს პუნიკური ომების²⁹ დასრულებიდან და საბერძნეთის დაპყრობიდან ჩ. წ. მესამე საუკუ-ნემდე. საბერძნეთისთვის ჩ. წ. მეხუთე საუკუნიდან და ალექსანდრი-ული სკოლის ნაყოფიერი მუშაობის დასასრულამდე აგრეთვე მესამე საუკუნეში, ე.ი. დაახლოებით ექვსი ასწლეული; მაგრამ საბერძნეთის თვითმყოფადობის განადგურებით ეს ცივილიზაცია შემოიფარგლა მეცნიერების ერთი დარგით, რომელიც ყველაზე განყენებულია და ყველაზე დიდხანს შეუძლია შეინარჩუნოს თავისი ცხოველყოფე-ლობა მშობლიური მიწიდან მოწყვეტის შემდეგაც. ინდური ცივილი-ზაციის დრო აგრეთვე გრძელდება რამდენიმე ასწლეული. ებრაელე-ბისთვის ის შეიძლება ჩაითვალოს სამულის დროიდან ეზრასა და უკანასკნელი წინასწარმეტყველების დრომდე³⁰, ე.ი. 5-დან 6 ასწლე-ულამდე.

თუ ცივილიზაციის პერიოდი შედარებით მოვლეა, მაშინ წინა დრო - და განსაკუთრებით ძველი, ანუ ეთნოგრაფიული პერიოდი, რომელიც იწყება თვით კულტურულ-ისტორიული ტომის მისი მო-ნათესავე ტომებისაგან გამოყოფის მომენტიდან, - არის ძალზე ხანგ-რძლივი. სწორედ ამ ხანგრძლივ მოსამზადებელ პერიოდში, რომელიც მოითვლის ათასწლეულებს, იკრებენ ძალებს მომავალი შეგნ ებული საქმიანობისთვის, ყალიბდება გონების ის თავისებურება, გრძნობები და ნება, რომლებიც შეადგენენ ტომის ორიგინალობას, ასვავენ მას ზოგადსაკაცობრიო განვითარების განსაკუთრებული ტიპის დაღს და ანიჭებენ თვითმყოფადი საქმიანობის უნარს, რის გარეშეც ტომი იქნე-ბოდა უსარგებლო, ზედმეტი, ფუჭი ისტორიული პლეონაზმი უცხო ტომების რიგში. ტომის თავისებურებანი, როგორიც არ უნდა ყოფი-ლიყო მათი წარმოქმნის მიზეზი, გამოიხატება ენაში (რომელიც ფორ-მირდება ხანგრძლივ დროის პერიოდში), მითოსურ მსოფლმხედვე-

²⁹ პუნიკური ომები - ომები რომსა და კართაგენს შორის დასავლეთ ხმელ-თაშუაზღვისპირეთში ბატონობისთვის (III ს. ჩ.წ. ა.)

³⁰ სამუელი - ძველი აღთქმის თანახმად - დიდი წინასწარმეტყველი, ისრა-ელელთა უკანასკნელი მსჯული; აკურთხა ხელმწიფედ ისრაელის პირველი მეფე საული. ეზდრა - ძველი აღთქმის წიგნის ავტორი და ხუთწიგნის კო-დიფიკატორი. დრო სამუელიდან ეზდრამდე მოიცავს პერიოდს - XI - V ჩ.წ.ა.

ლობაში, ეპიკურ თქმულებებში, ყოფის ძირითად ფორმებში, ე.ი. როგორც გარე სამყაროსადმი, მატერიალური არსებობის წყაროებისადმი, ასევე მსგავსთა მიმართ დამოკიდებულებებში. თუკი ტომში არ გამომუშავდებოდა ფსიქოლოგიური წყობის თავისებურებანი, მაშინ როგორ შეიძლება წარმოქმნილიყო ასეთი მნიშვნელოვანი განსხვავებები ენათა ლოგიკურ აგებულებაში? რის გამოც ერთი ერი ასე ზორუნავს დროის ყველა ელფერის გამორჩევაზე, ხოლო სხვა ერი (როგორიცაა სლავური) თითქმის საერთოდ არ აქვევს ყურადღებას, მაგრამ ყურადღებას ამახვილებს მოქმედების ხარისხზე; ერთი ერი დამხმარე საშუალებად უღლების დროს იყენებს ზმნას „ქონა“, მეორე კი - ზმნას „ყოფნა“ და ა.შ. შედარებითი ფილოლოგია შესაძლოა წარმოადგენდეს საფუძველს ტომების შედარებითი ფსიქოლოგიისთვის, თუკი ვინმე გრამატიკული ფორმების განსხვავებაში შეძლებს ფსიქოლოგიურ პროცესებში და სამყაროს აღქმაში განსხვავებების წაკითხვას.

თუ ეთნოგრაფიული პერიოდი შეგროვების მომავალი საქმიანობისთვის მარაგის დამზადების დროა, მაშინ ცივილიზაციის პერიოდი არის ფლანგვის - სასარგებლო, კეთილშობილური ფლანგვის დრო, რაც წარმოადგენს თვით შეგროვების მიზანს, მაგრამ მაინც ფლანგვის; და როგორი მდიდარიც არ უნდა იყოს ძალთა მარაგი, ის არ შეიძლება არ გამოილიოს - მითუმეტეს, რომ მგზნებარე საქმიანობის დროს, რომელიც წარმოშობს ცივილიზაციას და რომელიც წარმოიქმნება მის მიერ, ცხოვრება აჩქარებულია. ყოველმა თავისებურებამ მიმართულებაში, რომელიც იქმნება ეთნოგრაფიული პერიოდის განმავლობაში, ცივილიზაციაში გამოვლენის დროს აუცილებლად უნდა მიაღწიოს თავის საზღვარს, რომლის იქით წასვლა აღარ შეიძლება, ან ისეთ საზღვარს, რომლიდანაც შემდგომი მოძრაობა შენელებულია და შემოიფარგლება ცალკეული კერძო შენაძენებით. მაშინ ცხოვრებაში დგება უძრაობის ხანა, პროგრესი ჩერდება, რადგან უსასრულო განვითარება, უსასრულო პროგრესი ერთსა და იმავე მიმართულებით (უფრო მეტად კი ყველა მიმართულებით ერთდროულად) შეუძლებელია. მართლაც, როგორ შეიძლება, რომ ისეთ შეზღუდულ არსებას, როგორიც ადამიანია, შესძლებოდა უსასრულოდ განვითარება და სრულყოფა საკუთარი ბუნების შეცვლის გარეშე, ანუ ისე, რომ არ დაეკარგა თავისი

ადამიანური ბუნება? მე ვიცი, რომ მათთვის, ვინც ფიქრობს, რომ ამგვარი მოვლენა ათას ერთი ღამიდან არის ან ოვიდიუსის მეტამორფოზებიდან³¹, უკვე მოხდა მაიმუნებში (რომლებმაც, ვერ გაუძლეს რა პროგრესის შემოტევას, იქცნენ ადამიანებად) და თითქოს ადამიანი სხვა არაფერია, თუ არა გაუმჯობესებული ღრუბელი ან ინფუზორია, - უცნაურად ხომ არ მოგეჩვენებათ ის, რომ ადამიანის ფორმა, რომელიც ძალზე მჭიდრო გახდა პროგრესისთვის, ქარიყლაპიას ბრძანებით, გარდაიქმნება კიდევ რაღაც უფრო სრულყოფილად; მაგრამ აქედან შემიძლია გავაკეთო მხოლოდ ის დასკვნა, რომ ცრუ საფუძველი, რაშიც არ უნდა გამოიყენებოდეს ის (ისტორიაში თუ ზოოლოგიაში), მიგვიყვანს ცრუ დასკვნებამდე და რომ ყველაზე დიდი სისულელე, რომელიც ოდესმე მოსვლიათ ადამიანებს თავში, არის აზრი უსასრულო განვითარების თუ უსასრულო პროგრესის თაობაზე. ვერავინ იტყვის, რომ კიუვეს თავი უკეთ იყო მოწყობილი, ვიდრე არისტოტელეს, რომ ლაპლასი არქიმედზე უფრო გამჭრიახი იყო, რომ კანტი პლატონზე უკეთ აზროვნებდა, რომ ფრიდრიხ დიდი და ნაპოლეონი უკეთესი სამხედრო სტრატეგოსები იყვნენ, ვიდრე ჰანიბალი და ცეზარი; კიდევ უფრო ნაკლებად სავარაუდოა, რომ ვინმეს მიაჩნდეს თითქოს კანოვას და ტორვალდეს უკეთ ესმოდათ სილამაზე ვიდრე ფიდიუსს და პრაქსიტელს, მაგრამ, უეჭველია, რომ სამეცნიერო მასალის ოდენობა, ურთიერთობათა ნაირსახეობა ომისა და მშვიდობის პერიოდში უსაზღვროდ გამრავლდა, ასე რომ მეცნიერის, მხედართმთავრის, სახელმწიფო მოღვაწის საქმიანობა დღეს გაცილებით მეტ დროსა და შრომას მოითხოვს ვიდრე წარსულში. სამაგიეროდ არისტოტელეს წარმატებით შეეძლო დაკავებული ყოფილიყო ზოოლოგიით, ბოტანიკით, ფიზიკით, ლოგიკით, მეტაფიზიკით, პოლიტიკით, ხელოვნების თეორიით, ხოლო კიუვე - მხოლოდ ზოოლოგიით, მაგრამ ეს მეცნიერება დღეს იმდენად გართულდა, რომ შეუძლებელია ერთმა ადამიანმა მოიცვას მისი ყველა დარგი; ამიტომ, რამდენადაც

³¹ კრებულში „მეტამორფოზები“ ძველი რომაელი პოეტი ოვიდიუსი გადმოვცემს მითებს ადამიანების ცხოველებად, მცენარეებად და ქვებად გადაქცევის შესახებ.

უფრო ვიწროვდება მეცნიერთა თვალსაწიერი, აღმოჩენები სულ უფრო კრძო ხასიათს იქნება. ამის მხარდაჭერას ცდილობენ შრომის დანაწილებით და ცალკეულ პირთა ერთობლივი ძალისხმევით - სამეცნიერო საზოგადოებების, ყრილობების, კონგრესების ორგანიზების მეშვეობით.

ამგვარ ხელოვნურ გაერთიანებებს, რომლებიც სრულიად მიზანშეწონილია ფაბრიკისთვის, გარკვეული სარგებელი მოაქვთ სამეცნიერო სფეროშიც, მაგრამ მათ არ შეუძლიათ ჩაანაცვლონ განსხვავებული მასალების ბუნებრივი კონცენტრირება ერთი ადამიანის თავში. ამდენად, გართულება, რომელიც სრულყოფილების აუცილებელი პირობაა, აწესებს ზღვარს ადამიანის საქმიანობის იმ სფეროში, რომელზეც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში იყო გამახვილებული ყურადღება, - იმ მიმართულებით, რომელზეც უპირატესად მიმართული იყო ძალისხმევა. იმისათვის, რათა კაცობრიობის ცხოვრებაში მოძრაობა არ შეწყდეს, აუცილებელია, რომ ერთი მიმართულებით გარკვეული სრულყოფის მიღწევის შემდეგ, იგი ახალი ამოსავალი წერტილიდან იწყებოდეს და სხვა მიმართულებით მიდიოდეს. ესე იგი საჭიროა, რომ სარბიელზე სხვა ფსიქიკური თავისებურებების მქონე ძალები გამოვიდნენ, განსხვავებული გონების, გრძნობებისა და ნებელობის ძალები, რომელთა მატარებლები სხვა კულტურულ - ისტორიული ტიპის ხალხებს წარმოადგენენ.

პროგრესი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ერთი მიმართულებით მოძრაობაში კი არ მდგომარეობს (ამ შემთხვევაში ის ძალე შეწყდებოდა), არამედ მთელი იმ სივრცის ყველა მიმართულებით შემოვლაში, რომელიც კაცობრიობის საქმიანობის სარბიელს წარმოადგენს. ამიტომაც ვერცერთი ცივილიზაცია ვერ დაიკვეხნის, რომ იგი ყველა მიმართულებით განვითარების უმაღლეს წერტილს წარმოადგენს, მის წინამორბედ ან თანამედროვე ცივილიზაციებთან შედარებით. ასე, მაგალითად, სილამაზის იდეის თვალსაზრისით ბერძნული სამყარო, შეიძლება ითქვას, მივიდა სრულყოფილების უკიდურეს ზღვრამდე და ახალ ევროპულ ცივილიზაციას არ შეუქმნია არაფერი ისეთი, რასაც შეეძლო არამც თუ დაეჩრდილა, არამედ გატოლებოდა მაინც ბერძნული პლასტიკური ხელოვნების ნიმუშებს, რომლებიც განიხილება

როგორც ბუნების სრული და საუკეთესო განმარტება. ბერძნული ხელოვნება მთელი კაცობრიობის კუთვნილებად იქცა, მომდევნო ცივილიზაციათა საკუთრებად, მაგრამ მხოლოდ საკუთრებად ანუ იმად, რითიც მათ შეუძლიათ სარგებლობა, ტკბობა - რაც შეუძლიათ გაიგონ, მაგრამ არ შეუძლიათ მათი ხელახლა შეძენა, როგორც იგი შეიძინეს ბერძნებმა, და კიდევ უფრო ნაკლებად შეუძლიათ იმავე მიმართულებით წინსვლა. ამიტომომაც ევროპული კულტურული ტიპის ხალხები სხვა მიმართულებით წავიდნენ, ბუნების ანალიტიკური შესწავლის გზით და შექმნეს დადებითი მეცნიერება, რომლის მსგავსიც არც ერთ სხვა ცივილიზაციას არ წარმოუქმნია. რა თქმა უნდა, სხვადასხვა ტიპის ხალხების სულიერი მონაცემები არ არის ერთი მიმართულების. ამიტომაც არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბერძნები ქმნიდნენ მხოლოდ დახვეწილსა და მშვენიერს, ხოლო ევროპელები - მხოლოდ დადებით ცოდნას ავითარებდნენ. ბერძნებმაც ბევრი რამ გააკეთეს მეცნიერებისთვის, წარმოშვეს არისტოტელეს გენია, რომელიც ბერძნულ სამყაროში გახლდათ ევროპული მიმართულების ერთგარი წინამორბედი. ასევე ევროპელებმა ბევრი რამ შესძინეს ხელოვნებას და თუ წინ ვერ წაიყვანეს, გააფართოვეს მისი საზღვრები. წმინდა მშვენიერების სფეროში, ანუ ფორმის სილამაზები, ფორმისა და შინაარსის ჰარმონიულობის თვალსაზრისით, გერმანულ - რომაულ ხალხებს არაფერი შეუქმნიათ ჰომეროსის პოემების, ფიდიუსის ქანდაკებების და სოფოკლეს ტრაგედიების მსგავსი; სამაგიეროდ წინ წავიდნენ ფსიქიკური ანალიზის თვალსაზრისით, ხასიათების გამოკვეთაში, ვნებათა ცოცხალ აღწერაში, თუმცა ზოგჯერ ფორმის ჰარმონიულობის დარღვევის ხარჯზე. ხოლო იქ, სადაც მათ გადაწყვიტეს ანტიკური ხანის ავტორების კვალს მიყოლოდნენ, მაგალითად, ფრანგულ ფსევდოკლასიკურ ტრაგედიაში, - მხოლოდ კარიკატურები წარმოშვეს. უმაღლესი რელიგიური იდეების გამომუშავება ხდებოდა მხოლოდ სემიტური წარმომავლობის თემებში. ამით მე სრულიადაც არ უარვყოფ ებრაელების მიერ მიღებულ ზებუნებრივ გამოცხადებას, რადგან ამ შემთხვევაშიც მხოლოდ სემიტურმა თემმა (უდავოდ, მისი ფსიქიკური თავისებურებების გამო) შეძლო მიეღო და შეენარჩუნებინა ერთდმერთიანობის ჭეშმარიტება. იგივე შეიძლება ითქვას უფრო კერძო სფერო-

ებზე. სამოქალაქო სამართლის სისტემა, რომელიც რომაელებმა შეიმუშავეს, დღემდე მიუწვდომელ ნიმუშს წარმოადგენს. ასევე ვერაფერი შეედრება იმ პოლიტიკური შენობის სიდიადეს, რომელიც მცირერიცხოვანმა რომაელმა ხალხმა შექმნა. მათ ყველაფერი მსხვერპლად მიუტანეს მარადიული სახელმწიფოს იდეალს და ეს სულისკვეთება ისე გადასდეს უცხოტომელებს, რომ მათაც იწამეს ეს იდოლა და თავკანი სცეს მას. ამ ნიშნით ხანდახან ინგლისს ადარებენ რომს, მაგრამ ასეთი შედარება სრულიად უსაფუძვლოა. ინგლისმა საკუთარი კოლონიების მოსახლეობასაც კი, თავად ინგლისელებს, ვერ განაცდევინა სახელმწიფოებრიობის სიდიადე³², რომ აღარაფერი ვთქვათ ამ გრძნობის სხვა ხალხებში გამოწვევაზე.

ამას გაკიცხვის მიზნით არ ვამბობ; ინგლისის ღირსებანი და ნაკლოვანი მხარეები სრულიად სხვაგვარია. საფრანგეთს მეტად შეესატყვისება რომაული სული, თუმცა გაცილებით მცირე მაშტაბით; ხოლო სრული მიბაძვის მცდელობამ (როგორც კარლოს დიდის, ლუი XIV და ნაპოლეონის დროს) მხოლოდ კარიკატურები წარმოშვა და სრული ფიასკო განიცადა.

ეს ორგვაროვნება კულტურულ-ისტორიულ ტომთა ცხოვრებაში, რაც გამოიხატება მათი ჩამოყალიბების ხანგრძლივი პერიოდით, რომლის დროსაც არაცნობიერედ ხდება მასალის მომარაგება და ისახება მომავალი საქმიანობის საფუძვლები და შემდგომ შედარებით ხანმოკლე გამომჯდავნების პერიოდში, როდესაც ეს მარაგი იხარჯება ცივილიზაციის შექმნაზე, - შუამავლად გვევლინება დროის ის მონაკვეთი, რომელშიც ხალხები ამზადებენ, ასე ვთქვათ, თავიანთი საქმიანობის ადგილს, აშენებენ სახელმწიფოს და იცავენ თავიანთ პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას, რომლის გარეშეც, როგორც დავინახეთ, ცივილიზაცია ვერც დაიწყება, ვერც განვითარდება და ვერც განმტკიცდება. ეთნოგრაფიული მდგომარეობიდან სახელმწიფოებრივ მდგომარეობაში გადასვლა, ასევე სახელმწიფოებრიობიდან ცივილიზაციურში ან კულტურულში, განპირობებულია გარეგან მოვლენათა

³² მინიშნებაა ინგლისის ჩრდილოამერიკული კოლონიების დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლაზე.

შიძგით ან ბიძგებით, რომლებიც აღუძრავენ ხალხს მოქმედების სურვილს გარკვეული მიმართულებით. ასე, მაგალითად, ჰერაკლიდების თავდასხმამ ბიძგი მისცა ბერძნული სახელმწიფოების ჩამოყალიბებას³³, ხოლო აღმოსავლურ სიბრძნესთან ზიარებამ და განსაკუთრებით, სპარსულმა ომებმა, რომლებიც წვრთნიდნენ ეროვნულ სულს, განსაზღვრეს საბერძნების ცივილიზაციის პერიოდში შესვლა. უძველეს იტალიურ სახელმწიფოთა ჩვენთვის უცნობი საფუძვლები, მათი ერთმნეთშორის ბრძოლა, რომელიც რომის გამარჯვებით დასრულდა. პატრიციების არისტოკრატული ბატონობა პლებებზე - ყოველივე ეს დამახასიათებელია რომის სახელმწიფოებრივი პერიოდისთვის; ხოლო ხალხთა სულიერების აღმდვრელ პუნიურ ომებს და საბერძნების გაცნობას - ცივილიზაციის ეპოქაში შეყავთ რომი. გერმანული ტომების რომთან შერკინებას გამოყავთ ისინი ეთნოგრაფიული მდგომარეობიდან, ხოლო ბიზანტიული ემიგრანტების მეოხებით ბერძნულ - რომაული ცივილიზაციის გაცნობას, საზღვაო ნაოსნობის განვითარება, აღმოჩენები და გამოგონებები - მოასწავებენ ცივილიზაციის პერიოდის დასაწყისს. ქანანელ ხალხებთან ბრძოლა ხელს უწყობს ებრაელთა სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბებას³⁴, სამეფოთა დაყოფას და ასურების, ბაბილონის, ფინიკიის კულტურულ საწყისებთან დაპირისპირება - ხელს უწყობს ისრაელის წინასწარმეტყველთა ხანის ცივილიზაციის ფორმირებას. ინდოეთის სახელმწიფოებრიობა დაიწყო ქეყანაში შემოჭრილ არიელთა აბორიგენებთან ბრძოლით. ხოლო სახელდობრ ინდოეთის ცივილიზაციური პერიოდი, მგონი, ბუდისტური მოძრაობიდან იწყება. რა თქმა უნდა, ყოველივე ეს არ ხდებოდა რაღაც სწორი, გარკვეული სქემის მიხედვით. მოვლენები ირეოდა

³³ მითის თანახმად ჰერაკლიდებმა (ჰერაკლეს შთამომავლებმა) დაიპყრეს პელოპონესი და გაიყვეს ერთმანეთში მისი ქალაქები. ეს მითი წარმოადგენს რეალური მოვლენების ასახვას: ბერძნული ტომების მიერ მატერივის დაპყრობას და მიკენურ პერიოდში ადრეული მონათმფლობელური საზოგადოებების შექმნას.

³⁴ ქანანური ხალხები, ანუ ქანანელები, - პალესტინის პირვანდელი მოსახლეობა. ქანანელები განდევნილი იქნენ ისრაელელების მიერ, რომლებიც მანამდე უდაბნოს მომთაბარე ტომებს წარმოადგენდნენ.

ებზე. სამოქალაქო სამართლის სისტემა, რომელიც რომაელებმა შეიმუშავეს, დღემდე მიუწვდომელ ნიმუშს წარმოადგენს. ასევე ვარაფერი შეედრება იმ პოლიტიკური შენობის სიდიადეს, რომელიც მცირერიცხვანმა რომაელმა ხალხმა შექმნა. მათ ყველაფერი მსხვერპლად მიუტანეს მარადიული სახელმწიფოს იდეალს და ეს სულისკვეთება ისე გადასდეს უცხოტომელებს, რომ მათაც იწამეს ეს იდოლა და თაყვანი სცეს მას. ამ ნიშნით ხანდახან ინგლისს ადარებენ რომს, მაგრამ ასეთი შედარება სრულიად უსაფუძვლოა. ინგლისმა საკუთარი კოლონიების მოსახლეობასაც კი, თავად ინგლისელებს, ვერ განაცდევინა სახელმწიფოებრიობის სიდიადე³², რომ აღარაფერი ვთქვათ ამ გრძნობის სხვა ხალხებში გამოწვევაზე.

ამას გაკიცხვის მიზნით არ ვამბობ; ინგლისის ღირსებანი და ნაკლოვანი მხარეები სრულიად სხვაგარია. საფრანგეთს მეტად შეესატყვისება რომაული სული, თუმცა გაცილებით მცირე მაშტაბით; ხოლო სრული მიზაძეის მცდელობამ (როგორც კარლოს დიდის, ლუი XIV და ნაპოლეონის დროს) მხოლოდ კარიკატურები წარმოშვა და სრული ფიასკო განიცადა.

ეს ორგვაროვნება კულტურულ-ისტორიულ ტომთა ცხოვრებაში, რაც გამოიხატება მათი ჩამოყალიბების ხანგრძლივი პერიოდით, რომლის დროსაც არაცნობიერედ ხდება მასალის მომარაგება და ისახება მომავალი საქმიანობის საფუძვლები და შემდგომ შედარებით ხანმოკლე გამომჟღავნების პერიოდში, როდესაც ეს მარაგი იხარჯება ცივილიზაციის შექმნაზე, - შუამავლად გვევლინება დროის ის მონაკვეთი, რომელშიც ხალხები ამზადებენ, ასე ვთქვათ, თავიანთი საქმიანობის ადგილს, აშენებენ სახელმწიფოს და იცავენ თავიანთ პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას, რომლის გარეშეც, როგორც დავინახეთ, ცივილიზაცია ვერც დაიწყება, ვერც განვითარდება და ვერც განმტკიცდება. ეთნოგრაფიული მდგომარეობიდან სახელმწიფოებრივ მდგომარეობაში გადასვლა, ასევე სახელმწიფოებრიობიდან ცივილიზაციურში ან კულტურულში, განპირობებულია გარეგან მოვლენათა

³² მინიშნებაა ინგლისის ჩრდილოამერიკული კოლონიების დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლაზე.

შიძგით ან ბიძგებით, რომლებიც აღუძრავენ ხალხს მოქმედების სურვილს გარკვეული მიმართულებით. ასე, მაგალითად, ჰერაკლიდების თავდასხმამ ბიძგი მისცა ბერძნული სახელმწიფოების ჩამოყალიბებას³³, ხოლო აღმოსავლეულ სიბრძნესთან ზიარებამ და განსაკუთრებით, სპარსულმა ომებმა, რომლებიც წვრთნიდნენ ეროვნულ სულს, განსაზღვრეს საბერძნეთის ცივილიზაციის პერიოდში შესვლა. უძველეს იტალიურ სახელმწიფოთა ჩვენთვის უცნობი საფუძვლები, მათი ერთმანეთშორის ბრძოლა, რომელიც რომის გამარჯვებით დასრულდა. პატრიციების არისტოკრატული ბატონობა პლებებზე - ყოველივე ეს დამახასიათებელია რომის სახელმწიფოებრივი პერიოდისთვის; ხოლო ხალხთა სულიერების აღმდვრელ პუნიურ ომებს და საბერძნეთის გაცნობას - ცივილიზაციის ცპოქაში შეყავთ რომი. გერმანული ტომების რომთან შერკინებას გამოყავთ ისინი ეთნოგრაფიული მდგომარეობიდან, ხოლო ბიზანტიული ემიგრანტების მეოხებით ბერძნულ - რომაული ცივილიზაციის გაცნობას, საზღვაო ნაოსნობის განვითარება, აღმოჩენები და გამოგონებები - მოასწავებენ ცივილიზაციის პერიოდის დასაწყისს. ქანაანელ ხალხებთან ბრძოლა ხელს უწყობს ებრაელთა სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბებას³⁴, სამეფოთა დაყოფას და ასურეთის, ბაბილონის, ფინიკიის კულტურულ საწყისებთან დაპირისპირება - ხელს უწყობს ისრაელის წინასწარმეტყველთა ხანის ცივილიზაციის ფორმირებას. ინდოეთის სახელმწიფოებრიობა დაიწყო ქვეყანაში შემოჭრილ არიელთა აბორიგენებთან ბრძოლით. ხოლო სახელდობრ ინდოეთის ცივილიზაციური პერიოდი, მგონი, ბუდისტური მოძრაობიდან იწყება. რა თქმა უნდა, ყოველივე ეს არ ხდებოდა რაღაც სწორი, გარკვეული სქემის მიხედვით. მოვლენები ირეოდა

³³ მითის თანახმად ჰერაკლიდებმა (ჰერაკლეს შთამომავლებმა) დაიპყრეს პელოპონესი და გაიყვეს ერთმანეთში მისი ქალაქები. ეს მითი წარმოადგენს რეალური მოვლენების ასახვას: ბერძნული ტომების მიერ მატერიკის დაპყრობას და მიკენურ პერიოდში ადრეული მონათმფლობელური საზოგადოებების შექმნას.

³⁴ ქანაანური ხალხები, ანუ ქანაანელები, - პალესტინის პირვანდელი მოსახლეობა. ქანაანელები განდევნილი იქნენ ისრაელელების მიერ, რომლებიც მანამდე უდაბნოს მომთაბარე ტომებს წარმოადგენდნენ.

ერთმანეთში, რთულდებოდა; ხშირად ერთი და იგივე რიგის მოვლენები იყოფოდნენ ხანგრძლივი დროის პერიოდებით და ავსებდნენ ერთი მეორეს, ხოლო ერთი პერიოდის მოვლენები სხვა პერიოდში აგრძელებდნენ მოქმედებას. ყველა კულტურული ტიპი ვერც კი ასწრებდა განვითარების ყველა ფაზის გავლას, ან იმიტომ, რომ გარეგანი ქარიშხლების მსხვერპლად იქცევიან, ან იმიტომ, რომ მათ მიერ შეკრებილ ძალთა მარაგი არ არის საკმარისი, ან მიღებული მიმართულება მეტისმეტად ცალმხრივი აღმოჩნდებოდა ხოლმე სრული განვითარებისთვის. ასე, მაგალითად, ირანის კულტურული ტიპი, რომლის სახელმწიფოებრივად ჩამოყალიბების მოტივაციას წარმოადგენდა თურანულ ტომებთან ბრძოლა³⁵, არ გადასულა ცივილიზაციის საფეხურზე, რადგან თავისი სახელმწიფოებრიობის ყველაზე ბრწყინვალე პერიოდში, კიროსისა და დარიოსის დროს, კარგავს თვითმყოფად ხასიათს ასურეთის, ბაბილონის, ფინიკიის ძველსემიტური ცივილიზაციის ინკორპორაციის შედეგად (რამაც მასზე ისეთივე უარყოფითი ზემოქმედება იქონია, როგორც საბერძნეთმა რომზე, თუმცა ამ უკანასკნელის დადებითი მხარეების გარეშე), ასევე იმიტომ, რომ არაერთგზის განახლებული ირანის სახელმწიფოებრიობა თანმიმდევრულად ინგრევა მაკედონელების, არაბების და მონდოლების მიერ. რაც შეეხება უძველესი კულტურული ტიპების ისტორიას, ის იმდენად არასრულია და ფრაგმენტული, რომ მისი მოვლენათა არსი მოუხელთებელია მკვლევარისთვის. თუმცა, ისტორიულ მონაცემთა თანახმად ცნობილ კულტურულ - ისტორიულ ტიპთა შესახებ, შესაძლოა მათი სახელმწიფოებრივი განვითარების საერთო ნიშნის დადგენა - პირველყოფილი თემური წყობილების თავისუფლების მეტნაკლები დაკარგვა და ასევე ცივილიზაციური პერიოდის საერთო ნიშანი - სწრაფვა დამოუკიდებლობისკენ და უწინდელი პირველყოფილი თავისუფლების ნამდვილი თავისუფლებით შეცვლისაკენ, იმგვარი შეცვლისაკენ, რომელიც სრულად არასოდეს ყოფილა მიღწეული. ჯერჯერობით მხოლოდ ამ მინიშნებით შემოვიფარგლები და ამ აზრს შემდგომში თავის

ადგილას განვავითარებ; ახლა კი განვიხილავ ეროვნულის ზოგად-საკაცობრიოსთან მიმართებაში გაბატონებულ აზრს.

ზემოთ ვეცადე მეჩვენებინა, რომ სწორი, ბუნებრივი სისტემის კანონებთან თავსებადობაში მყოფი ისტორიულ მოვლენათა დაჯგუფებას იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ დღემდე კაცობრიობის განვითარება მიმდინარეობდა თვითმყოფადი კულტურულ - ისტორიული ტიპების მეშვეობით, რომლებიც შესატყვისებოდნენ დიდ ტომებს, ანუ განვითარება ხდებოდა თვითმყოფადი ეროვნული ჯგუფების მეშვეობით; დაგვრჩა იმის ჩვენება, რომ სხვაგვარად მისი განვითარება შეუძლებელია.

³⁵ თურანული ტომები - შუა აზიის თურქული ტომები.